

Mikó Árpád

DÉTSHY MIHÁLY (1922–2007)

VAGY A SZELLEM SZABADSÁGÁRÓL

Ha a nyájas olvasó oly nyilvánvalóan antikizáló címet látna, mint amilyen ennek az írásnak az élén áll, talán nem csodálkoznék el azon sem, ha magát a művet szerzője párbeszédesebb formában fogalmazta volna meg. Az ókori görög irodalom nem egy dialógusként írott alkotása visel hasonló módon kettős címet, és az európai alkotókat nem egyszer kísértette meg később a másolás, a versengés vágya, kezdve a humanisták-tól egészen a huszadik századig; még a legnagyobbak, Thomas Mann vagy Paul Valéry is kísérleteztek ezzel a műformával. Nehéz azonban kevés szóval sokat mondani, e sorok írója ezt pontosan tudja, és bár írása megtisztelő tárgya – Détszy Mihály tudományos pályája – megérdemelné a retorikai emelkedettséget, a stiláris magaslatokat, kései krónikásként saját adottságaihoz kénytelen igazítani prózai mondandóját. Az *all'antica* címadás azonban nem önmagáért való, hanem többszörösen is célzatos, amint ez remélhetőleg az olvasó számára hamarosan ki fog derülni.

I.

Annak ellenére, hogy a 20. század második felében Détszy Mihály – a hivatalos műemlékvédelemben tevékenykedve évtizedeken át – a magyarországi reneszánsz építészet történetének egyik legnagyobb kutatója volt, szokatlan vonalú pályájának egésze szinte ismeretlenül maradt. Pedig ez a pálya talán a legkülönlegesebb volt a szakmában. Szerencsések vagyunk, mert az életút közepéről igen fontos dokumentumot talált meg Bardoly István. Ez a kétoldalas kérvény 1959. június 16-án kelt, és Détszy Mihály az Építésügyi Minisztérium főosztályvezetőjének, Perczel Károlynak írta egy reménybeli római ösztöndíj ügyében. Détszy ekkor a minisztérium alkalmazottjaként dolgozott, s a kérelem – amelynek írója tisztában volt az írásos források fontosságával – egyetlen dologra összpontosított, tudniillik mi mindent tett addig a hivatal, vagyis a minisztérium kötelességében. Ha ez az irat nem került volna elő, ezekről az évekről igen keveset tudnánk. Ráadásul ezt az életszakaszt a tudományos méltatások is csupán érintették: érthetetlen módon sem a gyakorlati építésmérnöki feladatok, sem a klasszika-filológiai képzés, képzettség nem tartozott szorosan a művészettörténeti historiográfia érdeklődési körébe – mintha nem ugyanarról az emberről volna szó. Úgy tűnik fel, mintha Détszy Mihályt maga a műemlékvédelem-történet összefoglalói csak újabban tartanák igazán számon, miközben pályatársai munkáiról sorra megemlékeztek.¹

¹ *Évszázadok öröksége. A magyar műemlékvédelem 150 éve.* Időszaki kiállítás a Pesti Vigadóban, 2022. szeptember 14. – november 20., illetve legutóbb: A magyar műemlékvédelem interjúkban. 1–2. *Enigma*,

Egy évre rá viszont, 2002-ben – nyolcvanadik születésnapjára – barátai, lelkes hívei emlékkönyvet állítottak össze a tiszteletére, amely Bardoly István és Haris Andrea szerkesztésében jelent meg a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kiadásában.² Ebbe nemcsak a műemlékvédelmi hivatal „belső” szakemberei írtak tanulmányokat, hanem a művészettörténet-írás jeles „külsős” személyiségei is – csak pár híres név, jelzősül: Kovács Éva, Galavics Géza, Kelényi György, Marosi Ernő, Szilágyi András, Tímár Árpád, Tóth Sándor vagy a budapesti műemlékvédelem doyenje, Komárik Dénes. Détszy nemcsak mint tudós örvendett tágas körben nagy tiszteletnek – ez csak tudományos munkásságának szólt volna –, hanem végtelenül kedves, barátságos személyisége, segítőkészsége emberként is a hazai tudományos élet kiemelkedően vonzó alakjává avatta. Koppány Tibornak a kötethez írt szép előszava szintén fontos forrásunk.³ Az ott szereplő adatok baráti beszélgetésekből származtak; Détsztyt és Koppányt sok évtizedes barátság kötötte össze, amely jóval az Országos Műemléki Felügyelőség megszervezése előtt kezdődött.

A jó polgári családból származó Détszy Mihály kitűnő nevelést kapott. Nyelveket tanult, jól zongorázott és csellón kiválóan játszott. Középiskolai tanulmányait Budapesten, a piarista gimnáziumban végezte.⁴ Ennek a klasszikus polgári nevelésnek a lényege a kulturális sokoldalúság és a jó nyelvtudás volt; nem véletlen, hogy Détszy az érettségi után épp a klasszika-filológiai stúdiumokat választotta a budapesti Pázmány Péter Egyetemen. A gimnáziumban Meller Péterrel (1923–2008) – a később világhírű művészettörténésszel – állt szoros baráti kapcsolatban; szabad idejükben eredetiben olvasták az antik auktorokat, lelkesedtek az ókor emlékei iránt. Détszy visszaemlékezései szerint ennek a barátságának nagy szerepe volt abban, hogy – a család rosszallása ellenére – a középiskola után a bölcsészettudományokat választotta.⁵ Barátságuk emlékét őrzi az a portré is, amelyet Meller Péter készített Détszhyről 1940-ben.⁶

Az egyetemre a belépő akkor a biztos ógörög és latin tudás volt, és ezt a jó budapesti gimnáziumokban meg lehetett szerezni. Koppány születésnapjára köszöntőjében három professzort említett: Huszti Józsefet, Moravcsik Gyulát és Kerényi Károlyt. Őket sorolja fel Filep Antal is. Huszti József (1887–1954) volt a latin filológia tanára,⁷ aki a középkori magyarországi latinsággal – mindenekelőtt a humanistákkal – foglalkozott és érzékeny műfordító volt. Marcus Aurelius *Elmélkedéseit* ő tolmácsolta

29. 2022 82023) No 113.; 30. 2023. No 117.

² *Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, XI.)

³ Koppány Tibor: Détszy Mihály nyolcvan éves. *Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 9–23.

⁴ *A Magyar Kegyeztatórend Budapesti Gimnáziumának értesítője az 1935–36. iskolai évből.* Közzétette Balanyi György. Budapest, 1936. 95. Détszy ekkor a IV.B. osztályba járt.

⁵ Harangi Anna: Egy csésze finom tea Détszy Mihállyal, a „Vasemberrel”. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 2. 142.

⁶ A család tulajdonában.

⁷ Ritoók Zsigmond: Az ókortudomány fogalmának változásai. *Bevezetés az ókortudományba*, I. Szerk. Havas László, Tegye Imre. (ΑΓΑΘΑ, II.) Debrecen, 1998. 31.

1. Meller Péter: Détshy Mihály, 1940. © A család tulajdonából

magyarul, és az eredeti mű természetes szűkszavúságát – a szerző szellemének megfelelően – nagyon finoman oldotta fel. Ritoók Zsigmond olyasmit mondott egyszer – amikor említettem neki, hogy az új Marcus-fordítás⁸ szikárabb és kevésbé szerethető, mint a régi, a Huszti-féle⁹ –, hogy hát igen, Marcus sokat köszönhet Husztinak. Moravcsik Gyula (1892–1972) a bizantinológia nemzetközi rangú és hírű képviselője volt, földolgozta és kiadta a magyar-bizánci kapcsolatok forrásait.¹⁰

A harmadik személyiség, Kerényi Károly (1897–1973) sok mindenben egészen mást képviselt, mint akár Huszti vagy akár Moravcsik. Kerényi nem tudta elfogadni a két világháború közötti időszak hivatalos tudományosságának erős magyar központúságát, és szakterületén, az ókori vallástudományban nemzetközi tekintélyt vívott ki magának. Több volt, mint szaktudós; dolgozott együtt Junggal, levelezett Thomas Mann-nal. Ugyanakkor hihetetlenül erős, karizmatikus személyiség volt, akihez tódultak a diákok. Péntek esti előadásait a budapesti egyetemen óriási közönség látogatta, lelkes hívei jöttek a szakmán kívülről is. Kerényi köréhez tartozott a magyar literátor értelmiség színe-virága.¹¹ Mindenekelőtt Szerb Antal (1901–1945), azután olyan fiatalok, mint Honti János (1910–1945) vagy Szilágyi János György (1918–2016). Az ifjú Détsy Mihály ókori vallástörténetet hallgatott Kerényinél 1942-ben.¹² Leckekönyvében szerepel a fiatal Borzsák István (1914–2007), valamint a Plótinost fordító, kitűnő grécista Magyaréné Techert Margit (1900–1945) is.¹³ Azt leszögezhetjük, hogy az egyetemen a legjobbaktól kitűnő klasszika-filológiai, ókortudományi képzést – nyilván indítást is – kapott. Úgy tűnik fel, hogy a kortársak Détsyt egyértelműen a Kerényi-körhöz számították. Ő maga is később mindig nagy szeretettel emlegette Kerényit.¹⁴

Nincs bibliográfiai adatunk arról, hogy Détsy végzett-e önálló kutatómunkát az ókortudomány bármely területén. Kiváló érzéke volt viszont ahhoz, hogy a klasszikus ókori nyelveken, görögül vagy latinul írott szövegeket magyarul szépen szólaltassa meg. 1945-ben jelent meg az ő tolmácsolásában – huszonhárom éves volt ekkor – Longos híres pásztorregénye, a *Daphnis és Chloé*. Tudni kell, hogy az ógörög a

⁸ Marcus Aurelius: *Elmélkedések*. Huszti József fordításának tekintetbevételével fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Steiger Kornél. Budapest, 2016.

⁹ A Huszti-féle fordítás általam használt – és itt hivatkozott – kiadása: *Marcus Aurelius elmélkedései*. Az utószót Szilágyi János György írta. Szerk. Zsolt Angéla. Budapest, 1974.

¹⁰ Ritoók Zsigmond: Az ókortudomány fogalmának változásai. *Bevezetés az ókortudományba*, I. Szerk. Havas László, Tegye Imre. Debrecen, 1998. 31.

¹¹ Szilágyi János György: Kerényi Károly emlékezete. Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Budapest, 1982. 237–272.; Ritoók 1998. i. m. 28–32.; Szilágyi János György: Mi, filológusok. Szilágyi János György: *Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 2005. 489–518. Ld. még: Ritoók Zsigmond: A klasszika-filológia a 19. századi Magyarországon. Esettanulmány az *histoire croisée* szemszögéből. Ritoók Zsigmond: *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2009. 9–18.

¹² Kerényi 1943-tól Svájcban élt.

¹³ A leckekönyv a család tulajdonában van. Hálásan köszönöm Détsy Katalinnak, hogy Détsy Mihály leckekönyveit tanulmányozhattam.

¹⁴ Détsy Katalin szíves közlése.

legnehezebb nyelvek egyike: alaktana végtelenül gazdag, a fogalmazásmód, amit ez lehetővé tesz, hajlékony és szinte szerzőről szerzőre más és más. Détsy 1941 és 1946 között járt az egyetemre, s így a világháború szörnyű – személyes veszélyeztetettsége okán számára kiváltképp súlyos – éveiben foglalkozott az idilli Longos-szöveggel. Nem tudjuk, kinek a kezdeményezésére fogott hozzá, tanárai közül ki vélte úgy, hogy a húsz-huszonegy esztendő fiatalember könnyedén megbirkózik a feladattal. Az sem kizárt, hogy ő maga választotta, személyes okból, pusztán mert beleszeretett az antik pástorregénybe. Szilágyi János György egyik jóbarátja, a zeneszerző Anhalt István (1919–2012) 1943. március 12-én a Duklai-hágó környékéről (ott volt ugyanis munkaszolgálatos) érdeklődött Szilágyitól, hogy megjelent-e már a *Daphnis és Chloé*, vagyis ebben a szellemi körben várták az új fordítást.¹⁵ A *Daphnis és Chloé*nek korábban volt két magyar tolmácsolása is, de egyik sem a görög eredetiből született.¹⁶

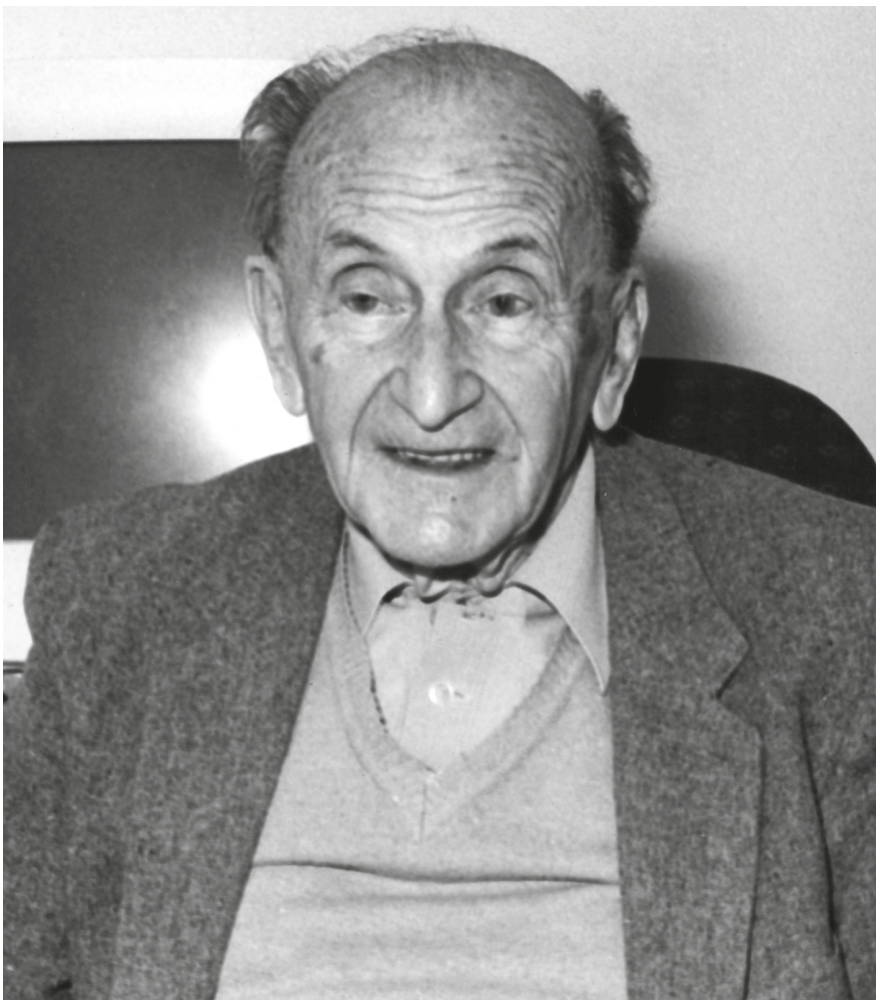
A bibliofil kiadványairól ismert Officina Kiadó hozta ki a karcsú kötetet, erős, bordázott papíron, elegáns, széles margójú szövegtükörrel szedve. Az impresszum szerint „e könyvet az Officina a világháború utolsó, legsötétebb évében kezdte el, s az ország felszabadulása után, 1945. év karácsonyára fejezte be.” Az illusztrációk a Budapest ostroma alatt fiatalon elpusztult Marton Rudolf munkái,¹⁷ a rövid – és sajnos elég lapos – előszót bizonyos Sulner László írta. Ő ugyanúgy a piaristákhoz járt, mint Détsy, csak épp egy évvel alatta; valószínűleg innét ismerték egymást.¹⁸

¹⁵ Szilágyi János György: *Örvények fölé épülő harmónia*. I-II. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Komoróczy Géza. Budapest, 2018. II.: 115. (132. levél); Komoróczy Géza: *Öt év munkaszolgálat és hadifogság*. Uó: *Jogot, mert emberek vagyunk. Zsidó történeti tanulmányok*. Budapest, 2023. 237.

¹⁶ Longos: *Daphnis és Chloe*. Ford. Vajda Károly. Budapest, [1882]; Longus: *Daphnis és Chloé*. Ford. Fóti József Lajos. Budapest, 1921.

¹⁷ A fiatalon elhunyt Marton Rudolfról egyelőre szinte semmit nem lehet tudni. A Révay József szerkesztésében megjelenő *Tükör* c. folyóiratban jelentek meg többször is illusztrációi: Erdélyi József *Erdélyi emlék* c. verséhez (szignált fametszet, „Marton R.”) (*Tükör*, 1941. december [12. sz.]; Török Sándor: *Játék* c. munkájához két fametszet (1941. 11. sz.); Traeger Ernő: *Szent Margit asszony* c. versciklusához illusztrációt (szignált fametszet, „Marton R.”); Darvas József: *Mezítábas nábobok* c. művéhez (*Tükör* 1942, 3. sz.) hét ecsetrajtot. Ezek az adatok a BTK Művészettörténeti Intézetében őrzött Lexikongyűjteményből (a *Magyar Művészek Lexikonából*) valók; az 1965–68-ban megjelent *Művészeti Lexikon* nem regisztrálta a művészt. A Longos-kötetben megjelent grafikák színes (sárga, barna, szürke) linómetszetek.

¹⁸ *A Magyar Kegyeztanítórend Budapesti Gimnáziumának értesítője az 1935–36. iskolai évből*. Közzétette Balanyi György. Budapest 1936, 92. Sulner László a III. A osztályba járt, Détsy Mihály a IV. B osztályba. Ezt az adatot is Bardoly Istvánnak köszönöm. – Sulner jó kezű rajzoló volt; egy nemrég felbukkant kézzel írott, illusztrált bibliofil munka talán az ő műve. A Darabant Aukciós háznál árverezték el 2023. december 10-én (online árverés) Thomas Mann *Tonio Kröger*ének kézzel másolt, félbőrötéses példányát, amely a novellának csak első három fejezetét tartalmazza, két kötetben. Idézek az ismertetésből: „A II. kötet előlapján, egyben ex-libris oldalán a lejegyző, Sulner László aláírása látható. A kötetek végén lévő megjegyzés: »Ezt a könyvet egyetlen számozott példányban írtam, én Sulner László Isten egyszerű és alázatos szívű kézművese, merített papíron, magam rajzoltam és festettem és kötöttem bé K. Katalin Kisasszony részére, szeretettel. Isten nevében az Urnak ezerkilencszáznegyvenedik esztendőjében.«” Nem tudni, az árverésen kihez került a két kötet. – Esetleg azonos azzal a Sulner Lászlóval, aki – többema-

2. Détsy Mihály 2002-ben. © Magántulajdon

A családi emlékezet szerint Détsy álnéven is jegyzett fordítást: Gogol három novelláját jelentette meg az Officina 1947-ben, Dévényi Miklóst nevezve meg fordítóként. A fordítás nem oroszról készült (ez korábban bevett gyakorlat volt). Gogol szatirikus munkái – *Az orr* vagy *A köpönyeg* – jól illenek a fordító szellemi arcképéhez.¹⁹

gával együtt – segítette Raoul Wallenberget embermentő küldetésében. Forgács András: Ki volt Forgács Vilmos? 2. rész. *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 21, 2014, 2. 17. Ld. még: *Raoul Wallenberg. Report of the Swedisch-Russian Working Group*. Stockholm, 2000. 51. Talán nemcsak névazonosság; mindenesetre ez megoldandó feladat.

¹⁹ Détsy Katalin szíves közlése. Az Officina Könyvtár 95-96. kötete. Gogol: *Három novella*. Ford. Dévényi Miklós. Budapest, 1947. (*Az orr, A kabát, A két szomszéd Iván*)

Ugyancsak az Officina jelentette meg egy évvel később – 1948-ban – Détsy Mihály Lukianos-fordításait is. A második századi nagy görög szatirikus, Lukianos műveiből is fordított ugyanis Détsy; a kötet *Lukios vagy a számár és más szatírák* címmel jelent meg, az Officina-könyvtár kettős köteteként.²⁰ Ha a longosi idill a háború szörnyűségeivel szemben fogalmazott válasz volt, vajon mire reflektáltak 1948-ban a Lukianos-szövegek? A legerjedelmesebb, az *Igaz történetek* attitűdje semmit sem veszített aktualitásából. Az írók, költők, filozófusok annyi mindent leírnak, amit sohasem láttak – állítja Lukianos –, tele van az irodalom hazugsággal és hazudozókkal. „Miután ezeket elolvastam, nem is ítéltém el túl szigorúan, hogy annyit hazudtak, hiszen láttam, hogy már az állítólagos filozófusok közt is bevett szokás ez, inkább azon csodálkoztam, hogyan hihetik, hogy senki sem fogja észrevenni, hogy valótlanul írnak.” Mivel benne is van becsvágy, és vele nem történt semmi érdekes, amit elmondhatna, ő is hazudozni fog, hozzátéve: „bár becsületesebben jártam el, mint a többiek, mert abban az egyben igazat mondtam, hogy hazudni fogok.”²¹ Már a hangnem is szarkasztikus, hát még a tartalom. Lukianos minden művében ilyen. Détsy okos előszavát ezzel a tanulással zárta: „Minden kor, mely a megcsontosodott szokások és megkövesedett tekintélyek elsöprésére vállalkozott, újra felfedezte Lukianost. Így támadt fel az olasz renaissanceban, és lett a nagy gúnyolódó humanista, Erasmus kedves írójává és mesterévé, így szólalt meg a felvilágosodás korában a XVIII. század végén Wieland fordításában német nyelven. Aki ma veszi kezébe Lukianos írásait, nem látja rajtuk két évezred porát. Nagy írók művei nem porosodnak be.”²² A diktatórikus rendszerek soha nem bírták elviselni a gúnyolódást. Aligha véletlen, hogy Lukianos összes munkái csak 1974-ben jelentek meg magyarul először, és az elmúlt ötven évben nem adták ki őket újra. Ebben az összkiadásban is jelentek meg Détsy fordításai; az utószót Szilágyi János György írta.²³

Az Officina adta ki ugyancsak 1948-ban Détsy fordításában René Descartes-nak *A szabadságról* című munkáját is, legalábbis a bibliográfiák és katalógusok szerint. Descartes-nak azonban ilyen című önálló munkája nincs. Az eredeti, francia nyelvű kötet szövegeit Jean-Paul Sartre (1905–1980) válogatta össze, Descartes több művéből kiemelve a részleteket, és a terjedelmes bevezetést is ő írta.²⁴ Voltaképp épp annyira – ha nem jobban – Sartre-kötet, mint amennyire Descartes; mindenesetre a Sartre-recepció

²⁰ Lukianos: *Lukios vagy a számár és más szatírák*. (Officina Könyvek, 103/104.) Budapest, 1948. A kötet tartalma: Lukios vagy a számár; Ikaromenippos vagy a felhők vándora; Az alvilági hajózás vagy a zsarnok; Az álom vagy a kakas; Az igaz történetek első könyve; Az igaz történetek második könyve.

²¹ Uo., 104.

²² Uo., 8.

²³ 1974-ben megjelent a magyar Lukianos-összes – amelyet a legjobbak gondoztak (*Lukianosz összes művei*. Szerk. Zsolt Angéla. Az utószót Szilágyi János György, a jegyzeteket Horváth Judit írta. Budapest, 1974) –, amelyben a következő négy fordítását közölték újra: *A zsarnokölő* (I., 660–671.); *A kitagadott* (I. 672–691.); *Phalaris* (I., 692–704.); *Az álom vagy a kakas* (II., 104–136.).

²⁴ Descartes: *A szabadságról*. J. P. Sartre válogatásában és bevezetőjével. Fordította Détsy Mihály. (Officina Könyvek, 101/102.) Budapest, é. n. – A sorozatban megjelent még egy hasonló természetű munka, Montaigne esszéi Gide válogatásában. Ennek Kürti Pál (1897–1966) volt a fordítója.

korai emléke Magyarországon.²⁵ Még sincs megjelenésében ekkor semmi különös, sőt. Az 1945 és 1948 közötti pár évben Sartre-nak több művét is kiadták magyarul, és két színművét is játszották Budapesten (*A tisztességtudó utcalány* [Benedek A. ford., 1948; *Temetetlen holtak* [Rónay Gy. ford., 1947]); Sartre ekkortájt divatos szerzőnek számított Magyarországon. A hamarosan bekopogtató diktatúrájának azonban nem tartozott a kedvencei közé, hiába volt baloldali, és csak a hatvanas évek közepén oldották fel nálunk a műveit blokkoló zárlatot.

Úgy tűnik fel, hogy a fiatal Détshy Mihály egyetemi éve alatt és közvetlenül utána is polgári baloldali értelmiségi körökhöz tartozott; a baráti kapcsolatok, a lefordított művek kiválasztása, a munkatársak, a kiadó mind ebbe az irányba mutatnak. Az irodalmi élet normálisan fejlődött, alakult Magyarországon is a háborút követő néhány esztendőben, s ennek volt tevékeny részese Détshy. Az Officinát – akárcsak a kulturális szabadság más, kisebb köreit – hamarosan elnémitotta, bedarálta az orosz fegyverek árnyékában berendezkedő, mindenre rátelepedő diktatúra.

II.

Miközben azonban ezek a fordítások elkészültek és egymás után, sorban meg is jelentek, Détshy Mihály csendben teljesen pályát váltott: miután abszolvált a Bölcsészkaron, 1945–1948 között elvégezte a Műszaki Egyetemet (diplomája 1949. február 7-én kelt²⁶), és építészmérnök lett. Már édesapjának is kettős – humán és reál – végzettsége volt: elvégezte a Zeneakadémia zongora szakát, de gépészmérnöki oklevelet is szerzett, és abban a szakmában működött.²⁷ Nyilván úgy látta a család, hogy a klasszika-filológiaiából, a szépirodalmi minőségű fordításokból nem lehet megélni; sőt, egyre veszélyesebb lett akkoriban demonstratívan másként gondolkodni. Alighanem jól érzékelték előre a politikai és a társadalmi változásokat; az alakuló szép, új világba nem volt jó belépő a régi típusú – a szabadság köreit őrző – klasszika-filológia.

A Műegyetem elvégzése után Détshy az 1948-ban alakult IPARTERV-nél dolgozott tervező építésként. Az IPARTERV – teljes nevén Ipari Épülettervező Vállalat – a második világháború utáni modern építészet egyik legfontosabb hazai műhelye volt.²⁸ Détshy itt új végzettségének megfelelő gyakorlati feladatokat kapott. Társtervezője volt a kisvárdai vasöntöde csarnokának, a Duclos Bányagépgyár nagycsarnokának, a Ganz Vagonyári szerelde bővítésének. Önállóan tervezte a pécsi Sopiana gépgyár iroda-épületét, a Ganz két műhelyépületét, az ózdi vasgyár kapcsolóházának bővítését, a Fémáru- és Szerszámgépgyár iroda- és kultúrházát, valamint a diósgyőri Lenin Kohászati

²⁵ Mint ilyet adta ki újra a Kossuth Kiadó 1992-ben, M. Fehér István bevezetőjével.

²⁶ A család tulajdonában.

²⁷ Détshy Katalin szíves közlése.

²⁸ Az IPARTERV-ről 2023 nyarán rendeztek kiállítást „Ismeretlen IPARTERV – Egy tervező vállalat hőskora 1948–1970” címmel a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ új kiállítóhelyén (Műhelytér), a Walter Rózsi-villában. A kiállítást Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Designkurátor képzésében részt vevő hallgatók állították össze, Haba Péter és Zwickl András vezetésével.

3. Détsky Mihály Egerben a vár feltárásán Kozák Károly, Horler Miklós, Gerevich László, Entz Géza, Virágh Dénes társaságában, 1960. © Magántulajdon

Művek szilikáttéglagyárát. A lista Détsky sajátja; valamennyi tervét kivitelezték. Ezekben az években lett Magyarországból a vas és acél országa, ez a konjunktúra adott a fiatal építész mérnöknek oly sok feladatot. Amúgy nem lehetett különösebben inspiratív szellemileg, hogy csupa másodlagos jelentőségű épületet kellett terveznie vagy tervezésében részt vennie.²⁹ Mindez számtalan kiszállással, helyszíni munkavégzéssel járt. Késői visszaemlékezésében Harangi Annának hosszan részletezte ezeknek az éveknek a viszontagságait, fizikai megpróbáltatásait.

Talán literátus műveltségének, filológiai érzékének – eredeti végzettségének – is volt köszönhető, hogy 1953-ban bekerült az Építésügyi Minisztérium oktatási osztályára, s ott – az oktatás átalakításának megszervezése mellett – tankönyveket kezdett írni. Ezek között a legismertebb – és sok kiadást megért – mű *Az építészet rövid története*, amelyet Szentkirályi Zoltánnal közösen alkotott.³⁰ Ennek alakítási részéből még mi is vizsgáztunk az 1970-es évek végén az ELTE Művészettörténeti Tanszékén, Tóth Sándornál (építészeti alapismeretekből). Igazi középiskolai tankönyveket is írt,

²⁹ Egyszer, egy sátoraljaiújhelyi kiszálláson Détsky mondta valakinek, hogy itt a laktanya több épületét is ő tervezte. Ez – ha az emlékezés helyes – kimaradt a listából. Nyilván kötötte a titoktartási kötelezettség. – Bardoly István szíves közlése.

³⁰ Détsky Mihály – Szentkirályi Zoltán: *Az építészet rövid története*. 1–2. Budapest, 1956. Második, javított kiadása: Budapest, 1959, harmadik kiadása: 1965, negyedik kiadása: 1986, az ötödik kiadása: 2000.

például épületszerkezetekről Tobiás Loránnal közösen a közlekedési és építőipari technikumok 1. és 2. osztálya számára,³¹ vagy építőipari gépekről Szentirmay Sándorral az építőipari technikumok 3. osztálya számára.³² Átdolgozta Szentkirályi Zoltánnak az építőipari technikumok 3-4. osztálya számára írt építészettörténetét.³³ Ezek a könyvek is több kiadást megértek, és sokáig használatban voltak. Még abban az időben is, amikor Détsy Mihály már rég mással foglalkozott.

1956 tavaszán, nyarán az Építésügyi Minisztériumban elkezdett szerveződni egy műemlékes csoport (Várgondnokság), majd megalakult az Országos Műemléki Felügyelőség (közismert rövidítéssel: OMF).³⁴ Détsy ennek a csoportnak lett rögtön a tagja; a majdani nagyhirű hivatal alapítói közé tartozott. Az OMF kötelékében dolgozott nyugdíjba vonulásáig, egészen 1982-ig. Az itt eltöltött évtizedek hivatalos munkáinak tételes felsorolására nem vállalkozom; a levéltári iratokból, éves jelentésekből nagy munkával mindez kinyomozható volna, és egyszer remélhetőleg valaki – az egykor volt intézmény történetével együtt – kikutatja és megírja ezt is. Bennünket most a publikációi, az azokból levonható historiográfiai következtetések és következmények érdekelnek elsősorban.

III.

Détsy Mihály „harmadik” élete, nagy jelentőségű építészet- és művészettörténeti publikációs tevékenysége kétségtelenül akkor kezdődött, amikor pályája összekapcsolódott az újjászervezett műemlékvédelemmel. Fiatal ember volt még, 36 éves korában jelentek meg első idevágó írásai, és ettől kezdve folyamatosan sorakoztak egymás után. Mivel hivatali feladatként Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemlékeinek szakfelügyeletét kapta, kutatásai zömmel ide kapcsolódtak. Itt is elsősorban két kiemelkedően fontos centrumhoz, Egerhez és Sárospatakhoz.

A műemlékek kutatása, védelme, helyreállítása, Hevesben párhuzamosan zajlott a műemléki nagytopográfia munkálataival. Ezt Voit Pál (1909–1988) fogta össze, akinek főszerkesztésében a nagyszabású munka három kötetben meg is jelent 1969-ben (I.), 1972-ben (II.) és 1978-ban (III.). A második kötetben publikálta Détsy alapvető – a régész Kozák Károllyal közösen jegyzett – tanulmányát az egri vár építéstörténetéről, de két önálló tételt is írt (Bükkszék, rk. templom, ill. Egerfarnos).

³¹ *Épületszerkezetek*. 1. A közlekedési és építőipari technikumok I. osztálya számára. [Détsy Mihály és Tobiás Loránd munkája], [szerk. Mester István]. – Az OSZK katalógusából, az állományból hiányzik az első kiadás.

³² *Építőipari gépek*. Az építőipari technikumok 3. oszt. számára. [Takács István *Építőgépek alkalmazása* c. művéből, Szűj József: *Általános géptan...* felhasználásával átd. Détsy Mihály, Szentirmay Sándor]. – Az adat az OSZK katalógusából származik; az állományból hiányzik az első kiadás.

³³ *Építészettörténet az építőipari technikumok 3-4. oszt. számára*, 1-2. [Írta Szentkirályi Zoltán, átdolgozta Détsy Mihály, illusztrálta Kathi Imre, Szentkirályi Zoltán, Dörflinger Ede.] Budapest, 1956.

³⁴ Vö. Harangi Anna: Egy csésze finom tea Détsy Mihállyal, a „Vasemberrel”. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 143–144.

Ehhez a kutatómunkához csatlakozott az egri vár régi ábrázolásainak összegyűjtése, vagy a történeti források feltárása, értelmezése. Csak néhány címet idézve: munkások és mesterek az egri vár építkezésein, az egri vár gótikus palotája, Bornemissza Gergely deák végrendelete, a várszékesegyház építésének okleveles adatai stb. Mindehhez hozzáadódtak a gyakorlati helyreállítások, épületkutatások leszűrhető, tudománnyá desztillálható tanulságai. A publikációk helye is tanulságos: *Az Egeri Vár Híradója*, az *Egri Múzeum Évkönyve*, vagyis a helyi orgánumok, azután a *Műemléki Felügyelőség lapja*, a *Műemlékvédelem* és évkönyve, a *Magyar Műemlékvédelem*. Ritkábban az országos folyóiratok, mint például a *Művészettörténeti Értesítő*. Ez egész pályájára jellemző volt: alapvető – általános érdekű – közleményei, a műemléki levéltári kutatások igazi paradigmái jelentek meg gyakorta a vidéki múzeumok évkönyveiben, megyei lapokban és a szűkebb szakmán kívüli folyóiratokban. Utólag jobban látszik: eldugott helyeken.

A hangsúly az évek múltával átteődött Egerről Sárospatakra. A pataki vár – beleértve a Vörös tornyot – a kelet-magyarországi régió legfontosabb késő reneszánsz épületei közé tartozik; építéstörténete kulcsfontosságú a három részre szakadt ország művészetének történetében. Több kiváló részletközlemény után jelent meg a vár épületeinek története összefoglalva, jellemző módon ez is helyi kiadványként. A részlettanulmányok talán legfontosabbika a vár reneszánsz loggiáját, a lakótornyot a palotaszárnyal összekötő oszlopos folyosót száz évvel későbbre datálta, mint addig gondolták. De a többi sárospataki tanulmány is igen jelentős újdonságokkal szolgált. Perényi Péter sárospataki építkezései, a késő reneszánsz korának olasz mesterei Sárospatakon, a pataki habánok története stb. Az akkor még a Nemzeti Múzeumban dolgozó Galavics Gézával (1940–2023) közösen jegyezték a várat bemutató múzeumi vezetőt 1969-ben.³⁵ Kettejük barátsága ebből az időből datálódott.

Mindeközben – első megjelenése után jó tizenkét évvel, 1957-ben – elindult a Longos-mű fordításának töretlen karrierje; különböző kiadóknál összesen kilenc önálló kiadását lehet megtalálni az OSZK katalógusában. Aristide Maillol klasszicizáló illusztrációval jelent meg a legtöbbször (1957, 1960, 1966, 1994),³⁶ de kijött Szántó Piroska (1963)³⁷ és – a Détsyvel baráti kapcsolatot ápoló, az OMF-nek restaurátorként is dolgozó – Papp Oszkár illusztrációival is (1975).³⁸ A Móra Kiadónál Reich Károly illusztrációival,³⁹ és még 2001-ben is megjelent a Faludy György műveit összegyűjtő sorozatban is (Faludy fordította versekkel), Marc

³⁵ Détsy Mihály – Galavics Géza: *Vezető a sárospataki Rákóczi Múzeumban*. Budapest, 1969.

³⁶ Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Aristide Maillol. Gondolat Kiadó, Budapest, 1957; Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Aristide Maillol. Magvető Kiadó, Budapest, 1960; Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Aristide Maillol. Helikon Kiadó, Budapest, 1966; Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Aristide Maillol. General Press, Budapest, 1994.

³⁷ Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Szántó Piroska. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1963.

³⁸ Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Papp Oszkár. Magyar Helikon, Budapest, 1975.

³⁹ Longosz: *Daphnisz és Chloé*. Ill. Reich Károly. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Chagall illusztrációival.⁴⁰ A Longos-fordítás járta a maga útját, de az antik auktorokat folyvást olvasó Détsy a régi, filológusi énjéhez soha nem lett hűtlen.

1974-ben újabb latin klasszikus fordítása jelent meg: Apuleius két kevésbé ismert műve, *A mágiáról* és a *Virágoskert* az Európa Kiadónál akkor induló új sorozat, az *Ókori Irodalom Kiskönyvtára* egyik első köteteként. Az Apuleius-fordítások alapja a Teubner 1959-es Apuleius-kiadása volt,⁴¹ vagyis nem korábban lefordított, kéziratban maradt mű került elő a fiókból, hanem a munka valóban nem sokkal 1974 előtt készült. 1974-ben jelentek meg Lukianos összes művei is két vaskos kötetben, és ebbe Détsy korábbi fordításaiból is válogattak a szerkesztők.⁴²

Készített később műfordításokat kedves kollégái kérésére is; így például Galavics Gézának a késő reneszánsz portréról írott tanulmányához tolmácsolt magyarul latin epigrammákat, és még e sorok írójának Mátyás király műpártolásáról írott, korai dolgozatához is lefordított egy Angelo Poliziano-epigrammát – Galavics Géza kérésére.⁴³ A Perényi Péter életét bemutató kötet, szöveggyűjtemény számára átengedte saját kutatási eredményeit és levélfordításait.⁴⁴

IV.

A klasszikus antikvitás és a reneszánsz szövegei között oly otthonosan mozgó Détsy a hatvanas évektől kezdve csendben a magyarországi reneszánsz építészet egyik meghatározó jelentőségű kutatójává vált. Ezt nem árt így kimondanunk, eddig ugyanis nem hangsúlyoztuk eléggé.

Miért alakulhatott így? A klasszika-filológia, a klasszikus ókor beható, belső ismerete is hozzájárult ahhoz, hogy a reneszánsz Détsy kutatásainak fókuszába került. Az ókori szövegek felidézése mindig magához vonzza a vizuális művészeteket is. Prózaíoka is lehetett azonban ennek a kutatási iránynak. Az írásos források a késő középkorban, a kora újkorban szaporodnak meg mifelénk, és az a földrajzi régió, amelyet Détsy gyakorló műemlékesként „szakfelügyelt”, Egertől Sárospatakig (főszereplők: Ippolito d'Estetől és Bakócz Tamástól a Rákócziakig), pont a reneszánsz korszakában vált elsődlegesen fontos – a török hódítás peremén billegő – területté. Nem csak Détsy szippantották be a forráskutatás korábban kihasználatlan lehetőségei. Kortársa, barátja, a szintén műemlékes Koppány Tibor ugyancsak nagyszámú forrással dolgozott,⁴⁵

⁴⁰ Longosz: Daphnisz és Chloé. Marc Chagall litográfiáival, Faludy György verseivel. Glória, Budapest, 2001.

⁴¹ Apuleius: *A mágiáról. Virágoskert*. Fordította és a jegyzeteket írta Détsy Mihály. Az utószót Szepessy Tibor írta. Szerk. Zsolt Angéla. Budapest, 1974. (Az ókori irodalom kiskönyvtára)

⁴² Ld. 23. jegyzet.

⁴³ Galavics Géza: Személyiség és reneszánsz portré. *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) Szeged, 1990. 401–418.; Mikó Árpád: Divinus Hercules és Attila secundus. Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai. *Ars Hungarica*, 19. 1991. 149.

⁴⁴ Sztárai Mihály: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála*. Kiadta Téglásy Imre. (Magyar Ritkaságok) Budapest, 1984. 241.

⁴⁵ Bibliográfiája: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, László

és Erdélyben B. Nagy Margit szisztematikus forrásközlései, az ezeken alapuló művészettörténet-írás ugyanezekben az évtizedekben bontakozott ki.⁴⁶ Mindannyian a reneszánsz korszakot vizsgálták és gazdagították új ismeretekkel. Egy nemzedékkel korábbi elődjük, Balogh Jolán (1900–1988) számára is fontos volt a forráskutatás, de fő érdeklődési területére, a Mátyás-korra nézve nehéz lett volna ilyen óriási mennyiségű kiadatlan szöveget találni.

Már az egri építkezésekre vonatkozó – részben korábban közzétett – források összegyűjtése is sok tanulsággal szolgált,⁴⁷ de még inkább ez volt a helyzet Sárospatakon, ahol a források nagy számban publikálatlanok voltak. A sárospataki vár egészen különleges épülete a 16. század közepének, abból az időszakból, amelyből alig van emlék és adat. A palotatornyot – amelyről Détsy mutatta ki, hogy nem középkori – annyi és olyan kvalitásos kőfaragvány díszíti – ablak- és ajtókeretek, kandallók, boltozattartó gyámkövek –, hogy mindenki számára világos: a korszak kiemelkedő, korszakos jelentőségű, reprezentatív épületével állunk szemben.⁴⁸ Détsy levéltári források alapján írta meg az építéstörténetet, olyan távlatokat nyitva a kutatás előtt, amelyeket a mai napig nem használtunk ki.⁴⁹ Gyakorló műemlékesként az egyik híres hivatali konfliktusa is itt kerekedett, mert azt javasolta, hogy a külső homlokzat unikális faragványait váltsák ki másolatokkal, az eredetieket pedig muzealizálják. Javaslatát akkor elvetették. Csak évtizedekkel később került sor erre az akcióra, de addig a kőfaragványokat a savas eső, az időjárás tovább pusztította. A faragványokat végül kiemelve világossá vált, hogy sok közülük „kétrarcú”, mert zömük a város gótikus épületeinek bontási anyagából került ki a torony építésének idején.⁵⁰ A források tovább olvasásából kiderült, hogy a torony első emeletére vivő loggiát viszont nem a 16. században építették, hanem a 17. század közepén. A híres cikk – Perényi-loggia vagy Lorántffy-loggia? – már a címében jelezte a reneszánsz loggia átdatálását mintegy száz évvel későbbre.⁵¹ Nem szokták hangsúlyozni, de a terjedelmes tanulmány nem egyszerűen ezt az egyetlen tényt bizonyítja, hanem iskolapéldáját nyújtja egy régi épület teljes építéstörténetének. Leírja magát az építményt, bemutatva az antik ekphraszisz modern, szakszerűsített verzióját; elemzi a loggia teljes építéstörténetét,

Csaba. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, X.) Budapest, 1998. 25–33.

⁴⁶ Kovács András: B. Nagy Margit művészettörténész. Gyoma 1928. május 4. – Budapest 2007. március 4.) *Művészettörténeti Értesítő*, 56. 2007. 359–366. (Bibliográfiája: 364–366.)

⁴⁷ Détsy Mihály: Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. *Heves Megyei Múzeumok Közleményei*, 1. 1963. 173–203.

⁴⁸ Détsy Mihály: Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. *Ars Hungarica*, 15. 1987. 123–132.

⁴⁹ A kutatást 1968-ig összefoglalva: Mihály Détsy: I maestri cinquecenteschi del Castello di Sárospatak. *Acta Technica*, 67. 1970. 105–124.

⁵⁰ J. Dankó Katalin, Osgyányi Vilmos: Janus arcú kövek. A sárospataki vár legújabb kótárának tanulságai. *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 299–316.

⁵¹ Détsy Mihály: „Perényi-loggia” vagy „Lorántffy-loggia”? A sárospataki várkastély loggiájának építéstörténete. *Építés-Építészettudomány*, 4. 1972. 51–93.

4. Détsky Mihály és Borbély Magdi köszönti Entz Gézát 60. születésnapján az OMF aulájában. © Magántulajdon

beleértve a 18–19. századi helyreállításokat, átépítéseket is. A „Lorántffy-loggia” historiográfiája is feltárul az olvasó előtt, ami 1972-ben teljesen új szemléletet tükrözött. A loggia átkelvezése dominóként döntötte össze a reneszánsz loggiák korábbi datálását országszerte, Erdéllyel bezárólag.⁵²

Sárospatak egyébként is igen sokat köszönhet Détskynek. 1959-ben jelent meg az első cikke a várról,⁵³ és ettől kezdve folyamatosan foglalkozott a vár és a város történetével. Feldolgozta a plébániatemplom levéltári adatait a középkortól a 19. századig;⁵⁴ megírta a trinitárius kolostor építéstörténetét.⁵⁵ Nagyszámú adattal egészítette ki a habánok (újkeresztények) korábban ismert pataki históriáját.⁵⁶ Feldolgozta a kertek és szőlők,⁵⁷

⁵² Ld. Feuerné Tóth Rózsa: *A reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, 1977. passim; Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, 2003. passim. – Bardoly Istvántól tudom, hogy Feuerné Tóth Rózsa reprezentatív reneszánsz építészeti összefoglalását (1977) Détsky Mihály még kéziratban sok helyütt javította, kiegészítette. A könyv egyik lektoraként tüntették fel nevét a címlap hátoldalán. (A másik lektor Dercsényi Dezső volt.)

⁵³ Détsky Mihály: Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. *Műemlékvédelem* 3. 1959. 89–97.

⁵⁴ Détsky Mihály: A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai. *Magyar Műemlékvédelem*, 6. 1972. 89–102.

⁵⁵ Détsky Mihály: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 20. 1983. 73–94.

⁵⁶ Détsky Mihály: Adalékok a sárospataki újkeresztények (habánok) történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 11. 1972. 123–144.

⁵⁷ Détsky Mihály: Sárospatak várának egykori kertjei és szőlői. *Magyar Műemlékvédelem* 11. 2002. 153–171.

5. Détszy Mihály és felesége, Juhász Andrea, 1974. © Magántulajdon

vagy az ágyúöntőház történetét.⁵⁸ Több füzetben kiadta a vár történetét, végül sikerült az összes korábbi tanulmányt összefogva egyetlen kötetben újra kiadni.

A források kutatása messze túlvezetett az északkelet-magyarországi régió határain. Ezeket követve, mozaikjait kiadva tárult fel a magyarországi reneszánsz szinte teljes metszete. Pár példáját idézzük fel.

A gyulafehérvári székesegyház fejedelmi síremlékei – Izabella királyné és fia, János Zsigmond tumbáit leszámítva – sokáig inkább adatok, fantomok voltak, mintsem valódi objektumok. Détsy Mihály megtalálta az írásos forrásokat, amelyek a Rákóczi-síremlékek krakkói megrendeléséről és Erdélybe átszállításáról szóltak.⁵⁹ Antonio da Castello műhelyéből került ki Bethlen Gábor és első felesége, Károlyi Zsuzsanna síremléke (1632–1634),⁶⁰ az erre vonatkozó forrásokat már Herzog József közölte, de művészettörténeti szempontból nem kontextualizálta az adatokat. Détsy találta meg a következő láncszemet: ugyancsak Krakkóból rendelték meg Sebastiano Sala műhelyében I. Rákóczi György fejedelem (†1648) (1649–1652), Bartolommeo Ronchinál pedig Rákóczi Zsigmond (†1652) és testvére, Ferenc síremlékét (1652–1655). A hatalmas monumentumok maradványai így lettek nagyjából azonosíthatók a székesegyház 18. századi mellékoltár-építményeiben. A Krakkóban működő olasz szobrászok műhelyeinek erdélyi fejedelmi megrendeléseit adató tanulmány 22 évvel később lengyelül is megjelent a *Biuletyn Historii Sztuki*ban.⁶¹ Azóta már szembesültünk a székesegyház síremlékeinek helyreállítása során azzal, hogy az egykori fejedelmi emlékműveket csak erősen átalakítva, átszabva, sokszor téglafalazattal kiegészítve használták fel a katolikus idők oltárépítményeikhez. De a felismerés lényege nem változott: a monumentális márványépítmények Krakkóból kerültek a fejedelmi székvárosba, olyan síremléktípushoz igazodva, amelyet Báthory István király és fejedelem állíttatott fel testvéreinek, Kristófnak a jezsuiták templomában, sok-sok évtizeddel korábban (1584). Azt még távolabbról, egyenesen Danzigból szállították Erdélybe.⁶²

Se szeri, se száma a 16–17. századi építészek, mesterek, fundálók működésére vonatkozó adatközléseknek, összefoglalóknak. Az erdélyi fejedelmek, kivált I. Rákóczi György – akit Détsy a 17. század egyik legnagyobb magyar építetőjének tartott – fundálóinak nagy építményeitől⁶³ egészen a pocsaji udvarházig tart a sor.⁶⁴ Több várnak is megírta az építéstörténetét (Ónod, Tokaj, Szádvár, Szerencs stb.).⁶⁵ De nemcsak Erdély

⁵⁸ Détsy Mihály: A sárospataki ágyúöntőház története. *Technikatörténeti Szemle*, 5. 1971. 69–115.

⁵⁹ Détsy Mihály: A gyulafehérvári Rákóczi-síremlék. *Művészettörténeti Értesítő*, 15. 1966. 26–30.

⁶⁰ Herzog József: Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről. *Századok*, 55. 1921/1922. 539–555.

⁶¹ Mihály Détsy: Nagrobki Rakocznych w Gyulafehérvár (Alba Iulia) zamówione w Krakowie w polowie XVII. wieku. *Biuletyn Historii Sztuki*, 50. 1988. 105–112.

⁶² Összefoglalólag: Mikó Árpád: Báthory István király és a reneszánsz művészet Erdélyben (1576–1586). *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 1988. 119–125.

⁶³ Détsy Mihály: I. Rákóczi György fundálói. *Építés-Építészettudomány* 3. 1971. 348–378.

⁶⁴ Détsy Mihály: A pocsaji Rákóczi-udvarház. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, 3. 1982. 93–122.

⁶⁵ Feld István: Magyar várkutatók: Détsy Mihály (1922–2007). *Várak, Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségügyi folyóirat* 15, 2019, 2. 29–31.

6. Détsy Mihály az OMF tanácstermében, 1974. © Magántulajdon

és a Partium, hanem az egész Magyar Királyság területe érdekelte; emlékkönyvekbe rajzolt meg, egészített ki egy-egy régi építészportrét. Filiberto Lucchese meghíúsult kelet-magyarországi kirendelése így került a Mojzer Miklós tiszteletére kiadott emlékkönyvbe,⁶⁶ a 16. század közepén Magyarországon működő hadiépítész, Johannes Maria Speciacasa a Gerő Lászlót,⁶⁷ az Erdélyben is alkotó Johannes Landi pedig a Koppány Tibort köszöntő kötetbe.⁶⁸

⁶⁶ Détsy Mihály: Adalékok Filiberto Lucchese építész munkásságához. *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* 1991. Budapest, 1991. 167–174.

⁶⁷ Détsy Mihály: Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról. *Gerő László nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Pamer Nóra. Budapest, 1994. 227–234.

⁶⁸ Détsy Mihály: Joannes Landi fundator. *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*.

Rendkívül fontos levéltári lelete volt az a tanúvallomás is, amelyből Esztergom késő középkori – a város elestét közvetlenül megelőző időszak – életéről, topográfiájáról tudunk meg új adatokat. A tanulmány eredetileg az *Esztergom Évlapjaiban* jelent meg 1984-ben,⁶⁹ de jelentősége nem kopott meg, és közel negyven esztendő elteltével újra kiadták az Esztergom régi könyves kultúrájáról összeállított tanulmánykötetben.⁷⁰ Az „Adalékok Lócsei Bernát festő egy művéről 1519-ből” arra szolgáltatott példát, hogy a lócsei festőtől messze túl a Szepességen is rendeltek képet: az oltárképet Kanizsai Dorottya a délvidéki Valpóra szállíttatta.⁷¹ A ránk maradt, Radocsay Dénes szisztematizálta középkori táblaképek és faszobrok mellett még mindig nagy lehetőségek rejlenek a középkori oklevelekben, hogy még többet tudjunk meg a Jagelló-kor egyik fő műfajáról.

A Művészettörténeti Intézet gondozta *Urbaria et Conscriptioes* művészettörténeti adatait kigyűjtő sorozat utolsó kötetét Détsy Mihály lektorálta.⁷² Détsyt állandóan ott lehetett látni az Országos Levéltárban, kivált nyugalomba vonulása után. Ezek a latin, német vagy régi magyar szövegek persze nem értek föl az antik auktorok műveivel (bár ott is vegyes a színvonal), de mégis egy új világ tárult fel bennük, és ez a felismerés magával ragadta a filológust. Détsy előtt mindig megjelent az adatok alkotta egész; a szintetizálás igénye és képessége az antikvitás mély ismerete nélkül aligha alakult volna ki.

V.

1974-ben, amikor megjelent az Apuleius-kötet és kijött a Lukianos-összes, mindkettőt megvettem. Lukianos szatirikus műveinek hosszú sora és Apuleius szellemes apológiája is műveltségem alapjaihoz tartozik. Később, Détsy Mihállyal való személyes találkozásaim után is csak nagy sokára jöttem rá, hogy gimnáziumi éveimben az ő magyar fordításait olvastam. Most már egynek látom a kettőt: a magyarországi reneszánsz építészet elhivatott kutatóját és az ókori klasszikusokat fordító, gondos filológust. Jó volna, ha ezentúl egynek látná a legelöl megszólított nyájas olvasó is.

Détsy Mihály tiszteletre méltó, írott, nyomtatott életműve sokszorosan – számára különösen – nehezített terepen bontakozott ki, de tudománya végig integer maradt. Kitartott a szellem szabadsága akkor is, amikor a politikai szabadságnak már nyoma sem volt, a diktatúrák sötét időszaka alatt, kitartott a hivatalok kötelmeitől

Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest, 1998. 227–234.

⁶⁹ Détsy Mihály: A hódoltság előtti Esztergom egy vallomás tükrében. *Esztergom Évlapjai*, 1983. (1984) 410–420.

⁷⁰ *Libri diversi magni et parvi. Válogatott tanulmányok a Főszékesegyházi Könyvtár állománytörténetéhez és Esztergom város középkori könyvkultúrájához.* Szerk. Körmeny Kinga, Madas Edit. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, 2021. 18–30.

⁷¹ Détsy Mihály: Adalékok Lócsei Bernát festő egy művéről 1519-ből. *Művészettörténeti Értesítő*, 31. 1982. 225–226.

⁷² *Urbaria et conscriptiones. Művészettörténeti adatok.* Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné és Csernyánszky Mária. 7/1–2. füzet. Budapest, 1984; 8. füzet. Budapest, 1990.

7. Détszy Mihály és felesége, Juhász Andrea Logodi utcai lakásukban 2004-ben.

© Magántulajdon

béklyózva, és 1990 után is, amikor ez az új, a szabadság köreit oly fortélyosan korlátozó világunk összeállt. Úgy vélem, ebben a csendes, makacs ellenállásban az ókor irodalmának, kultúrájának bensőséges, familiáris ismerete fontos szerepet játszott. Egyedül az ókortudomány nevel az életre, mondta nem egyszer Szilágyi. Írásom vége felé érve egyre gyakrabban gondoltam arra, hogy vajon helyes volt-e a címadásom, amikor a szellem szabadságára utaltam. Détszy Mihály életművét, tudósi pályáját – több mint félszázad magasából – szemlélve így vetődik fel az igazi kérdés: hasonló történelmi körülmények között vajon képesek lettünk volna-e magunk is megőrizni épen a szellemi szabadságunkat?

DÉTSZY MIHÁLY PÁLYAKÉPE

Détszy Mihály (Budapest, 1922. február 27. – Budapest, 2007. december 27.) építészmérnök, építészettörténész, klasszika-filológus, műfordító. Édesapja: Détszy Károly (1881–1964) gépészmérnök; édesanyja: Adler Kornélia (1892–1967). Felesége: Juhász Andrea (1928–2006) zongorapedagógus. Középiskolai tanulmányait Budapesten, a piarista gimnáziumban végezte. 1941–1946 között a Pázmány Péter Tudományegyetem latin–görög klasszika-filológia szakán abszolvált, majd 1945–1948 között a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szerzett építészmérnöki diplomát. 1948–1950: az Ipartervben dolgozott tervezőként. 1950–1952: Sátoraljaújhelyi Magasépítő Vállalat főmérnöke; 1952: a Salgótarjáni 63. sz. tröszt Gyöngyösi Magasépítő Vállalata diszpécser. 1952–1956: Építésügyi Minisztérium Oktatási Osztálya technikai főelőadója. 1956. március 1-től saját kérésére áthelyezik a Várgondnokság Műemléki

Csoportjába, ahol mérnöki és műszaki ellenőri beosztásban dolgozott. Az OMF megalakulásakor, 1957 második felétől, Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye referense lett műszaki főelőadói beosztásban. Kezdeményezésére indult meg a sümegi vár, a zalaszántói gótikus templom és az egri török fürdő, illetve a várbeli gótikus palota feltárása és helyreállítása, de ő tervezte a vár számos részének helyreállítását is. Az Igazgatási Osztály átszervezése során utóbb Szolnok megye területi előadói feladatait is ellátta, végül csak Borsod-Abaúj-Zemplén megyéét. Mindaddig, amíg nem fosztották meg tőle, tervezte és irányította a sárospataki vár helyreállítását. Kérlelhetetlen igazmondása és szakmai kiállásai nem egyszer sodorták éles konfliktusba a hivatali vezetéssel. Kitüntetés: Munka Érdemrend bronz fokozat, 1971; Kiváló munkáért kitüntető jelvény, 1982; Magyar Műemlékvédelemért plakett, 1982; Möller István Emlékérem, 2002; Forster Gyula-díj, 2002.

DÉTSZY MIHÁLY BIBLIOGRÁFIÁJA

Bardoly István: Détszy Mihály publikációinak bibliográfiája. *Ars Hungarica*, 20, 1992, 2. 79–84.; Bardoly István: Détszy Mihály műveinek bibliográfiája. *Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 29–33.

DÉTSZY MIHÁLY FONTOSABB ÍRÁSAI

Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. *Műemlékvédelem*, 3. 1959. 89–97.; Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. *Heves Megyei Múzeumok Közleményei*, 1. 1963. 173–203.; Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493–1596. II. *Heves Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. 1964. 141–180.; A gyulafehérvári Rákóci-síremlék. *Művészettörténeti Értesítő*, 15. 1966. 26–30.; Hol állt a középkori sárospataki vár? *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 6. 1966. 67–88.; Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 8. 1969. 143–186.; I maestri cinquecenteschi del Castello di Sárospatak. *Acta Technica*, 67. 1970. 105–124.; I. Rákóczi György fundálói. *Építés-Építészettudomány* 3. 1971. 348–378.; Adalékok a sárospataki újkeresztények (habánok) történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 11. 1972. 123–144.; Eger vára. *Magyarország műemléki topográfiája. VIII. Heves megye műemlékei II*. Szerk. Dercsényi Dezső, Voit Pál. Budapest, 1972. 77–159. [társszerző: Kozák Károly]; A sárospataki ágyúöntőház története. *Technikatörténeti Szemle*, 5. 1971. 69–115.; „Perényi-loggia” vagy „Lorántffy-loggia”? A sárospataki várkastély loggiájának építéstörténete. *Építés-Építészettudomány*, 4. 1972. 51–93.; A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai. *Magyar Műemlékvédelem*, 6. 1972. 89–102.; Eger múltjának jövője. *Építés-Építészettudomány*, 8. 1976. 409–434.; Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. 1976. 571–577.; A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 20. 1981. 73–94.; A pocsaji Rákóczi-udvarház. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, 3. 1982. 93–122.; A hódoltság

előtti Esztergom egy vallomás tükrében. *Esztergom Évlapjai*, 1983. (1984) 410–420.; Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. *Ars Hungarica*, 15. 1987. 123–132.; Nagrobki Rakoczycch w Gyulaféhevár (Alba Iulia) zamówione w Krakowie w polowie XVII. wieku. *Biuletyn Historii Sztuki*, 50. 1988. 105–112.; Adalékok Fliberto Lucchese építész munkásságához. *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* 1991. (1991) 167–174.; Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról. *Gerő László nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Pamer Nóra. Budapest, 1994. 227–234.; A tokaji vár története. *Tokaj. Várostartörténeti tanulmányok*. II. Szerk. Bencsik János, Orosz István. Tokaj, 1995. 5–88.; *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710*. Sárospatak, 1996. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 30.); Joannes Landi fundator. Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. *Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest, 1998. 227–234.; Megjegyzések a pataki várak dolgában. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 37. 1999. 395–401.; Az építető Lorántffy Zsuzsanna. *Erdély és Patak fejedelemszönya Lorántffy Zsuzsanna*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2000. 7–21.; *Sárospatak vára*. Sárospatak, Rákóczi Múzeum, 2002. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 43.); Sárospatak várának egykori kertjei és szőlői. *Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 153–171.; Hol állt a középkori Patak vára? *A 800 éves város, Patak*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2004. 9–30.; *Szádvár*. Perkupa, 2004.

DÉTSZY MIHÁLYRÓL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Koppány Tibor: Détszy Mihály 70 éves. *Ars Hungarica*, 20, 1992, 2. 77–79.; Koppány Tibor: Détszy Mihály nyolcvan éves. *Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 9–12.; Uo.: Arnóth Ádám: Détszy Mihály ünneplése nyugdíjba vonulása alkalmából. 13–16.; Uo.: Örsi Károly: Détszy Mihály, a „Tanár úr”. A sárospataki és egri vár helyreállítása. 17–23.; Uo.: Pusztai László: A „Vasember”. 25–27.; Arnóth Ádám: Meghalt Détszy Mihály. *ICOMOS Híradó*, 15, 2007, 6. 15.; Arnóth Ádám: Détszy Mihály †. *Örökség*, 12, 2008, 1. 24.; Feld István: Détszy Mihály (1922–2007). *Műemlékvédelem*, 52. 2008. 69–71.; Filep Antal: Détszy Mihály öröksége. *Széphalom*, 18. 2008. 543–551.; Feld István: Magyar várkutatók: Détszy Mihály (1922–2007). *Várak, Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 15, 2019, 2. 29–31.